

**Чистяков В. Митрополит Арсеній Мацієвич (1697–1772):
історіографічний аспект. Монографія. Чернігів: SCRIPTORIUM, 2020.
108 с. – (Науковий альманах «Чернігівські Афіни». Вип. 8).**

DOI: 10.5281/zenodo.6791174

© Д. Гордієнко, 2022. CC BY 4.0

У монографічній серії альманаху «Чернігівські Афіни» (вип. 8, 2020) опубліковане дослідження молодого чернігівського історика Володимира Чистякова, присвячене одному з найнеординарніших ієрархів Православної Церкви XVIII ст. Арсенію Мацієвичу. Попри те, що він був одним із багатьох українців, випускників Києво-Могилянської академії, більша частина життя й діяльності яких пройшли за межами України, постать митрополита має значний інтерес і безпосередньо для історії України, хоча б завдяки його ключовій ролі в канонізації шанованого в Україні святого, киянина Дмитра Туптала. Мученицька смерть Арсенія Мацієвича й те, що саме він є межевою постаттю в домінуванні ієрархів українського походження в Російській Православній Церкві, виводить постать владики із загального/типового ряду, що посилює увагу дослідників до особи цього ієрарха. Проте життя й діяльність владики так і не знайшли цілісного висвітлення в сучасній українській історичній науці, попри те, що ще 2004 р. Українська Православна Церква Київського патріархату причислила Арсенія Мацієвича до лику святих.

Подібну ситуацію спостерігаємо і щодо історії Церкви XVIII ст. загалом, і української зокрема. Хоча маємо на сьогодні вже кілька синтетичних монографій з церковної історії зазначеного періоду, наприклад, М. Яременка, В. Ластовського чи І. Скочилися, зазначена епоха й далі перебуває на маргінесі церковно-історичних студій, особливо у порівнянні з XVII ст. Тому маємо вітати появу монографії В. Чистякова, присвячену Арсенію Мацієвичу, безпосередньо історіографічній традиції вивчення постаті та діяльності цього ростовського митрополита.

Монографія складається з трьох розділів, виділених за хронологічним принципом, що для молодого науковця є цілком прийнятним. Перший – історіографія XIX ст., другий – XX ст., третій розділ присвячений сучасним дослідженням постаті митрополита. Водночас підрозділ 1.1 розкриває біографію Арсенія Мацієвича й покликаний увести в проблематику дослідження. Видається доцільнішим винести цей підрозділ у вступ, тим самим зберегти тематичну цілісність розділів. З іншого погляду, якщо розглядати підрозділ 1.2 «Постать митрополита Арсенія крізь призму наративних монографій із історії Руської Церкви» також як увідний, покликаний через історіографію показати контекст церковної історії XVIII ст., доцільніше було перейменувати сам розділ, акцентувати увагу на історико-біографічному викладі. Однак, de facto питання контексту розкриваються і в наступних розділах монографії.

Зважаючи на мету дослідження, особливої уваги заслуговує другий та третій розділи. Одразу маю зазначити такий вагомий позитивний момент дослідження, як виділення діаспорної історіографії – російської та української. Якщо теза про двоколіїність української історіографії XX ст. назагал є усталеною, то «триколіїність» певних сюжетів української історіографії залишається майже недослідженою темою. Враховуючи, що для советської історичної науки церковна тематика була на маргінесі, особливої уваги заслуговують аналіз і висновки автора щодо діаспорних української та російської історіографії. В. Чистяков обґрунтовано показує відмінність поглядів на постать Арсенія Мацієвича у представників української та російської еміграції, що було зумовлено світоглядними, ідеологічними та культурними чинниками відповідних авторів. Можна додати, що їх різниця і соціально-політичний досвід.

Цілком логічним є виділення окремого третього розділу, присвяченого сучасній історіографії, початок якої автор кладе на час розпаду СРСР. Саме з розпадом СРСР в Україні широко могли розгорнутися дослідження, присвячені різноманітним релігіям, церквам, конфесіям тощо. Виникла ціла низка дослідницьких центрів, інституцій, що цілеспрямовано досліджують зокрема історію Православної Церкви. У цьому розділі, на жаль, автор менше уваги приділяє українській емігрантській історіографії. Звісно, у церковній тематиці вона поступається попередній історіографії, однак, є більш інтегрованою з історичною

наукою в Україні. Позитивним моментом є виділення в один окремих підрозділ 3.2 зарубіжної історіографії, зокрема американської, канадської та болгарської.

Подібно до підрозділу 1.1, підрозділ 3.3 «Проблеми та перспективи розвитку біографістичних студій щодо Арсенія Мацієвича», на наш погляд, доцільніше було б винести (об'єднати) у висновки. Серед майбутніх завдань автор цілком слушно акцентує увагу на археографічній складовій – публікації корпусу джерел, зокрема полемічних праць та проповідей Мацієвича, куди мають увійти й републікації, а також джерела особового походження, що, проте, ускладнюється розташуванням основних архівосховищ на території Російської Федерації. Акцентує дослідник увагу й на перспективності пошуку в українських архівосховищах, що можна підтвердити публікацією Т. Котенко рукописного збірника митрополита Арсенія Мацієвича в описі Пилипа Морачевського («Православ'я в Україні», 2019).

Підсумовуючи, варто наголосити, що автор має добрий науковий стиль, володіє українською мовою, термінологією. Книгу легко читати, і вона буде цікавою як фахівцям, так і широким колам читачів. Єдине, шкода, що покликання подаються за повним кодом, що ускладнює сприйняття наукового апарату гуманітарного дослідження. До біографічних та історіографічних праць бажано додавати й іменний покажчик, що полегшує користування книгою та розширює її джерельний потенціал для дальших досліджень.

Дискусійним є окреслення Православної Церкви Російської імперії XVIII ст. терміном «Руська Церква». На той час вона чітко визначалась як «Православна російська Церква» («Православная российская Церковь»). Концепція «руськості» як триєдиної народності, Церкви, історії тощо почала формуватися лише в середині XIX ст., період же вживання назви «Греко-Православна Церква» припадає лише на кінець XVIII – початок XIX ст. З іншого погляду, історіографія, як і кожна наука, оперує своєю системою термінів, зокрема на позначення явищ минулого. З історичної перспективи початку XXI ст. можна впевнено окреслювати Православну Церкву XVIII ст. Російської імперії чи загалом Церкву Синодального періоду як «Російську Православну Церкву».

Впадає в очі й деяка суперечність у «гуманності» архієрея. Так, дослідник спростовує «нелюдську жорстокість» Арсенія Мацієвича щодо ігумена Трифона (с. 15 та ін.), однак далі зазначає, що «митрополит Арсеній нерідко застосовував тілесні покарання» щодо підлеглого духовенства (с. 18).

Та, попри все, можна впевнено висувати, що українська історіографія ранньомодерної Церкви поповнилась ґрунтовним монографічним дослідженням, що складає поважну базу для дальших студій біографії Арсенія Мацієвича, Православної Церкви й загалом України та Східної Європи XVIII ст. Хочемо сподіватися, що й Володимир Чистяков продовжить своє дослідження постаті Арсенія Мацієвича і згодом підготує монографічну біографію цього непересічного ієрарха.

Дата подання: 5 грудня 2021 р.

Дата затвердження до друку: 20 грудня 2021 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Гордієнко, Д. Рецензія : Чистяков В. Митрополит Арсеній Мацієвич (1697–1772): історіографічний аспект. Монографія. Чернігів: SCRIPTORIUM, 2020. 108 с. – (Науковий альманах «Чернігівські Афіни». Вип. 8). *Сіверянський літопис*. 2022. № 1. С. 177–178. DOI: 10.5281/zenodo.6791174.

Цитування за стандартом APA

Hordienko, D. (2022). *Retsenzia : Chystiakov V. Mytropolyt Arsenii Matsiievych (1697–1772): istoriografichnyi aspekt. Monohrafiia. Chernihiv: SCRIPTORIUM, 2020. 108 s. [Review : Chistyakov V. Metropolitan Arseniy Matsievich (1697–1772): historiographical aspect. Monograph. Chernihiv: SCRIPTORIUM, 2020. 108 p.]*. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, P. 177–178. DOI: 10.5281/zenodo.6791174.

